

Bergson, HENRY

(1859-1941) Fransız filozof. Sezgiciliğin kurucusudur. İnsan yaşamının başlangıçta yönlendirici bir atılımla sürekli gelişme süreci içinde olduğu görüşünü savunmuştur. Paris'te doğdu, gene orada öldü. Yahudi kökenli Polonyalı bir baba ile İrlandalı bir annenin oğludur. Dokuz yaşına dek Londra'da kaldıktan sonra Paris'e döndü. Ortaöğrenimini Condorcet Lisesi'nde, sonra 1878'de Ecole Normale Superieure'de, yükseköğrenimini Yüksek Öğretmen Okulu'nda gördü. Öğrenimini bitirince 1881'de felsefe öğretmeni olarak görevlendirildi. Önce Angere, daha sonra Clermont liselerinde felsefe okuttu. 1889'da L'Essai Sur Les Donnees Immediates de la Conscience adlı yapıtıyla Sorbonne Üniversitesinde felsefe doktoru sanını kazandı. Oldukça başarılı bir çalışma sayılan bu yapıtıdan sonra Rollin Koleji'nde felsefe öğretmenliğine, daha sonra Dördüncü Henri Lisesi'ne atandı. Öğretmenlik görevini sürdürürken, bir yandan da felsefe çalışmalarını hızlandırdı. 1896'da Matiere et Memoires adlı yapıtını yayımladı. Bir süre Yüksek Öğretmen Okulu'nda "konferansçı" olarak çalıştı (1898-1900). Sonra College de France'a felsefe profesörü olarak atandı. 1900'de Le Rie adını verdiği yapıtı yayımlandı. Bir süre sustu. 1907'de en büyük yapıtı sayılan ve kendisine büyük ün sağlayan Devolution Creatrice'i yayımladı. Fransa dışında da ününün yayılmasına yol açan bu yapıtın yayımından sonra uzun bir süre gene sustu. 1924'te Akademi üyeliğine seçildi. 1928'de Nobel Ödülü'nü aldı. 1932'de Leş deux Sources de la Morale et de la Religion yayımlandı. Yapıtlarında deneycilik, usçuluk ve görecilik akımlarına karşı eleştiriye dayalı savlar ileri sürdü. Bergson bu çalışmalarının yanı sıra değişik felsefe dergilerinde araştırmalar, incelemeler yayımladı. Einstein'ın zamanla ilgili kuramı konusunda, kendi görüşlerini, özellikle "süre" sorununu içeren bir çalışma yaptı. Bu çalışmasında, Einstein'ın "zaman" kavramı ile, kendisinin "süre" kavramının bağlantılı olduğu görüşünü savundu. Bergson felsefeye kendinden önce gelen ve yaşadığı dönemde özellikle pek yaygın olan Darwincilik, Lamarckçılık ve Entelektüalizm gibi akımları eleştirmekle girdi. Ona göre yaşamı birtakım değişmelerle, dönüşümlerle açıklama olanağı yoktur. Bu nedenle Darwin'in, Lamarck'ın gelişim kuramları insanı anlamaya, açıklamaya yetmez. Onlar gibi, insanı yalnız özdek ya da tin olarak gören öğretiler de soruna çözüm getirecek güçte değildir. İnsanı anlamak başka varlıklardan yola çıkmakla değil, onun özünü, kişiliğini, benliğini kuran öğeleri bulmakla bağlantılıdır. İnsan, eski felsefenin ileri sürdüğü gibi, yalnız gövdenin birliğinin kurduğu bir bütün" değildir, onun bugüne değin işlenmemiş öğeleri, üzerinde durulmamış yönleri vardır. Bu alanların sınırları içine girebilmek için bütün önyargılardan sıyrılmak, yeni bir yöntemle işe koyulmak gerekir. BERGSON'UN FELSEFESİ Bergson'un düşünce evreninde odak sorun "zaman" kavramıdır. O, zaman kavramına başlangıçta kendi çağına dek gelen bütün filozofların, konuyla ilgili açıklamalarını eleştirmekle yaklaşmıştır. Ona göre eski felsefenin anladığı zaman, bilimin ölçülebilir bir uzay (mekân) olarak nitelediği olgudur. Böyle bir görüş zaman kavramının içerdiği sorunu çözmeye yetmez. Zaman insan bilincinin bir oluşumu ve yaratıcı gelişimidir. Bu nedenle

insan bilincinin dışında değil, gelişim süreci içindedir. İnsan bilinci ise belleğin oluşturduğu ayrı bir varlıktır. Belleğin kökeni de geçmişin şimdiki sürede uzamasıdır. Bellek bu özelliği yüzünden, durağan değildir, geçmişten bugüne doğru uzayan kesintisiz bir akıştır. Nitekim insanın “bilinçli varlığının özünü, geçmişin şimdiki sürede uzaması demek olan bellek kurar, geçmişin geriye dönmesi söz konusu değildir. Deney bunu, doğrudan doğruya, göstermektedir.” İnsan tin-gövde ikilisinin değil, “ben” in biçimlendirdiği bir varlıktır. “Ben” ise insan bilincinin bir “kabuk bölümü” us, anlayış gücü, mantık, bilim gibi katları oluşturur. Bu bölümün biçimlenmesinde başlıca etken, içinde yaşanan toplumun genel geçerlik taşıyan koşullarına uymaktır. Bu kabuk bölümün çalışması “nedensellik ilkesi”ne bağlıdır. Bilincin içini oluşturan öz ise “temel ben” (moi fundamental) denen varlıktır. “Temel ben” sürekli bir devinim, atılım içindedir. Onun için durağanlık, belirlenim söz konusu değildir. “Ben”in oluşmasında bilinç değişmelerinin etkisi büyüktür. Sürekli bir akış niteliği taşıyan bilinç değişmelerinin aralıklı olarak kavranması “ben” kavramının doğmasını sağlar. Değişme bir gelişme süreci özelliği taşır, bu bakımdan kesintisiz bir ilerlemedir. İlerleme ise canlı varlık için söz konusudur. Bergson “değişme” kavramından kendine özgü bir anlam çıkararak önceki bilgilerden ayrılır. Ona göre değişme bir durumdan başka bir duruma geçmek değil, yeni bir tür ortaya koymak için yaratıcı bir atılımda bulunmaktır, bu da yaşamın özü gereğidir. Nitekim “değişmenin yeni bir türün doğmasına olanak sağlayacak aşamaya ulaşabilmesi için genel bir duruma dönüşmesi, her canlı varlıkta yavaş, ancak sürekli olarak ortaya çıkması gereklidir.” Bu süreklilik yaratıcı eylemin gerçekleşmesi için başlıca koşuldur. Yaratıcı eylem, değişmenin verimli bir durum kazanmasına, belli bir olgunluğa varmasına bağlıdır. Değişmenin başka bir özelliği de bir “çaba” olmasıdır. “Canlı varlığın, içinde yaşamak gereğinde kaldığı çevreye uyabilmek için tükettiği bir çabanın ürünüdür.” Değişmenin canlı varlıklarda bir gelişme olduğu açıktır. Canlı varlığın hangi türü olursa olsun, cansızlar gibi bir kurala bağlı olması özü gereğidir. Bütün canlı varlıklar da gelişme süreci içinde, “fiziksel, kimyasal yasalara bağlıdır”. Bu nedenle “herhangi bir canlıya kendiliğinden uygulanabilecek, genel geçerlik taşıyan, bir biyoloji yasası yoktur.” Varlık türleri, kendi oluş ortamlarında, özel yasalara bağlı gibi görünürlerse de doğru değildir, doğru olan değişme ile gelişmedir. Bir canlının gelişmesi, oğulcuğun (embryon) gelişmesi gibi sürenin kesintisiz olmasını, geçmişin şimdi de sürüp gitmesini, sonunda “organik bir belleğin ortaya çıkmasını gerektirir.” Bütün değişmeler, gelişmeler bir süre içinde gerçekleşir. Süre içinde gerçekleşen gelişme yaratıcı bir atılımdır. Bergson bu yaratıcı atılıma “elan vital” demektedir. Yaratıcı nitelik taşıyan yaşam atılımı ile sürekli bir gelişimi, kesintisiz bir evrimi sağlayan “oluş” birbirini gerektiren iki süreçtir. Birinin bulunmadığı yerde öteki de yoktur. Öte yandan yaşam atılımı da, evrimi gerçekleştiren oluş da süreye bağlıdır. Süre bir akıştır, kesintisiz bir ilerlemedir, geçmişin gittikçe büyüyen, geleceğe doğru uzayan açılımıdır. Bu uzama sürecinde, geçmiş kendi kendini korur, saklar.

BERGSON FELSEFESİNDE SEZGİ

Bergson anlayış gücünün gerçeği kavramadaki yetersizliğini kendi düşünce düzeni içinde başka bir , yetiyle gidermeye çalışmıştır. Onun “sezgi” adını verdiği bu yeti yapısı gereği kişinin çevreniyle ilgilidir. Sezgi (intuition-intuitus) içten olanı, özde bulunanı görme anlamındadır. Araç yapan insanın (homo faber) başlıca özelliği anlaqla donatılmış olmasıydı. Bilen kişinin (homo

sapiens) en önemli özelliği de kendisinde sezgi denen yetinin bulunmasıdır. Anlak dışı dönüktür, sezgi ise içe yöneliktir. Anlağın kavrayamadığı “süre”yi sezgiyle bilme olanağı vardır. “Homo sapiens” in bir yetisi olan sezgi özdeğe dayalı yaşamın denetimi altında değildir. Sezgi insanın yöneldiği nesne boyuna devinen, sürekli bir akış içinde olan, diriliği bulunan, süreç niteliği taşıyandır. Sezginin en önemli başarısı süreyi kavramasıdır. İnsanın gerçeği bilmesi sezginin gücüne bağlıdır. Sezginin bir yeti olarak ortaya çıkması kolay değildir. Kişide kendi çevrenine dönmeyi, kendi “temel ben”inin Varlık alanına girmeyi sağlayan bir çabayı gerektirir. Bu çaba doğal eğilimlerin akışına karşıt bir girişimdir. Bu girişim ise güçlü bir içedönüş eylemidir. Sezgi bilgi kuramıyla bağlantılıdır, bilginin kazanılmasında başlıca kaynaktır. Bergson’ un felsefesinde sezgiye dayanan yöntemin uygulandığı en önemli alan bilgi sorununun ortaya çıktığı yerdir. Ona göre bilgi kuramı belli bir ölçüde ruhbilimin ilgi ortamına girer. Bu ortamda bellek kavramıyla karşı karşıya gelinir. Bergson belleği yapısı ve niteliği bakımından, işlevi yönünden ikiye ayırmıştır. Birincisi gövdeye bağlı, sürekli yinelenmelerden oluşan, kendiliğinden sürüp giden bir işleve dayanır, ikincisi ise anıların imgeleriyle ilişkilidir, “salt bellek”tir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, bilgiyi sağlayan yetinin yaşamdan ayrılması olanaksızdır. “Salt bellek”i de bu yaşam bağlantısı içinde görmek gerekir, yaşamla olan bağlantı “yaşam kuramı” ile “bilgi kuramı” arasında içten bir ilişkinin bulunduğunu gösterir. Geçmişin kendi kendini koruması, belli bir yerde durma, kesintiye uğrama anlamına gelmez. Burada sürenin bitmeyen bir akış oluşu söz konusudur. Akış bir uzayıdır, sonu ve sınırı olmayan, yalnız kendi kendisiyle tanımlanabilen bir uzayıdır. Öte yandan, süre bölünemeyen bir devinim, ölçülemeyen bir atılımdır, bir oluşur. Süre için “vardır” denemez, yalnız “olmaktadır” denebilir. “Vardır” demek, belli bir anlamda sınırlandırmadır, nesneyi bir “yere” koymaktır. Oysa süre belli bir yerde değildir, bitmeyen “oluş” tur. İnsan araç yapan bir varlıktır (homo taber), onu başarıya ulaştıran yetileri arasında anlayış gücünün (zekâ) önemli bir yeri vardır. Bu kavrayıcı yeti uzamla ilgili özdeğe karşılıktır. Adına anlak (zekâ) da denen bu anlayan, kavrayan yetinin özünü “yapma”, bir işi başarma, eylemde bulunma oluşturur. Anlağın başlıca görevi de gövdeyi, bulunduğu çevreye uydurmak, gövde ile dış nesnelere arasındaki ilişkileri kavramak, özdeği düşündürmektir. Bergson’ l’Evolution Creatrice adlı yapıtında anlağı tanımlarken, onun gerçek yerinin devinmeyen, cansız, katı nesnelere arasında olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre anlak “katı nesnelere arasında bırakıldığı sürece kendini evinde duyar”. Bu devinmeyen cansız, katı nesnelere bütün başarıların, çalışmaların, çalışma araçlarının, kavramların dayanağıdır. Bütün kavramlar, bu katı nesnelere ilgili tasarımların yeniden yoğrulup düzenlenmesinden doğmuştur. “İnsan anlağının geometride başarıya ulaşmasının nedeni de” bu katı nesnelere ilgili tasarımlardır. Mantık denen bilimin kökeni de bu nesnelere. Anlak, yapısı gereği, ne yaşamı, ne de süreyi bir bütünlük içinde kavrayabilir. Ancak, bir dizgeyi yasaya uydurabilir, onu yeniden kurabilir. Anlağın ayırt etme yetisi vardır. Bilginin edinilmesinde tek geçerli ilke olan “sezgi”nin kaynağı da yaşamdır. Bu nedenle sezgi-bilgi bağlantısı kişiyi yaşamın içine çeker. Ancak, bilgi kuramının da anlağı genel gelişimi içinde ele alması gerekir. Yoksa “anlağı genel gelişimi içinde görmek istemeyen bir bilgi kuramı, bize, ne bilgi öbeklerinin kuruluş biçimini ne de bunları hangi yolla genişletip aşabileceğimizi öğretebilir.” Anlağın görevi yaşamı anlatmaktan çok oluşturmaktır. Yaşam mantık ilkelerine göre ilerleyemez, kimi sürelerde yanılmalara düşer, sapar. Buna karşın evrensel bir nitelik taşıyan yaşam atılımı (elan vital) kendi doğrultusunda gider, değişik bölümlere ayrılarak gelişir. İşte bilgi kuramı ile yaşam kuramı arasındaki varlık bağlaşımını sağlayan ilkeyi bilmek sezginin işidir. Sezginin güçlülüğü, derinliği bu bağlantıyı kavramasıyla orantılıdır.

BERGSON FELSEFESİNDE ÖZGÜRLÜK, BİLİM VE METAFİZİK

Bergson' un felsefesinde özgürlük kavramı yeni bir anlam kazanır. Ona göre özgürlük başka bilgelerin ileri sürdükleri gibi bir devinme ve davranış sorunu değildir. Özgürlük yaşam atılımı içinde bir oluş, sürekli ilerleme ve süredir. Bu oluş ve ilerleme, süre durağan ve kesintili olmadığına göre özgürdür. Bilimin kökeni bilmedir, bilginin sağladığı olanaklarla kurulu dizge bütünüdür. Bu nedenle sürekli bir oluş, bir ilerlemedir, gelişmedir. Kendi içine kapalı, kendi çevresinde dönen bir bilimin geçerliği yoktur. Bu nedenle "bir bilimin genellikle başarabileceği en önemli iş kazanılmış sonuçları yeni bir birliğe sokmaktır." Bilim böylece insana yararlı olabilir. Bu yarar, kişinin gelişim süreci içinde, bilimle kurduğu ilişkinin gerekli bir sonucudur. Ancak, burada sözü geçen "yarar" pragmacılığın ileri sürdüğü anlamda değildir. Sanat bir yaratı alanıdır, dolayısıyla gelişimle, ilerlemekle bağlantılıdır. Bergson sanatın insan için yararlı olması gerektiğini ileri sürmüştü, "yarar gözetmeyen sanat, yarar gözetmeyen düşünce gibi bir süstakıdır." demiştir. Ona göre sanat bir buluştur, yenilik getiren, gelişime katkısı olan bir nesneyi ortaya koyuştur. Ancak burada sözü geçen "buluş" bilgi verilerine dayanan, bilinen nesnelere yola çıkan bir eylem anlamındadır. Bergson, en yeni buluşların bile bilinen nesnelere bir düzene koymak olduğu görüşünü savunmuştur. Bilinen nesnelere, bilincin akışı içinde olan, yaşam atılımıyla bağlantısı bulunan, sürekli bir gelişim akışında yer alan varlıklardır, birtakım gelişigüzel türetmeler değildir.

Bergson'un felsefesinde metafizik önemli bir yer tutar, ancak onun "eski felsefe" dediği düşünce dizgesinin anladığı metafiziğe karşıt bir görüşü benimsemiştir. Felsefenin konusu yaşamın bütünüdür, insanı çevreleyen sınırsız evrendir. Bu evreni kavramak da sezginin başarısıdır. Sezgi yaşamın ve bütün gerçekliğin bir "oluş" olduğunu kavrar. Gerçekte nesnelere değil, eylemler vardır, eylemler bir "oluş" niteliği taşıdığından "varlık oluştur." Oluşun kapsamı varlık kavramınıninkinden çok daha geniştir. Bilimin açıkladığı varlık alanı özdekle bağlantılıdır, oysa özdeğin kendisi bile bir devinim ve atılımdır. Devinim iki türdür. Biri yaşam atılımının kapsamına giren "yükselen devinim", öteki özdek alanında ortaya çıkan "alçalan devinim". Bu iki devinim türü varlığın temelini oluşturur. Özdek dağılan, bölünen yaratıcı bir davranış niteliği taşır, buna karşın yaşam uzamla bağlantılı olmayan, daha çok ruhbilim alanına giren bir atılımdır. Özdek-yaşam karşıtlığından doğan olayın benzerini bilinç alanında görme olanağı vardır. Bu alanda temel karşıtlık sezgi ile anlık arasında ortaya çıkar. Sezgiyle yaşam eşdoğrultuludur, anlık karşıt yönlüdür. Anlığın bir varlık olarak özdeğe göre düzenlenmesi bundandır. Eski felsefe bu gerçeği görememiş, yalnız anlık ve onun kapsamı içine giren kavramlarla yetinmiştir. Sorunlara sağlıklı bir çözüm bularak başarıya ulaşamayışının nedeni budur.

BERGSON FELSEFESİNDE ETİK VE DİN

Etik konusunda Bergson'un gelenekçi felsefeden ayrı bir yol tuttuğu görülür. Ona göre "ahlakın iki türü vardır. Biri içedönük (kapalı) ahlak, öteki dışadönük (açık) ahlaktır. Leş deux Sources de la Morale et de la Religion adlı yapıtında işlediği ahlak sorununu dinle birlikte ele almıştır. Kapalı ahlak'ın kaynağı içgüdüye dayalı eylemlerin topluma olan ilişkileridir. Bu eylemler, toplum yaşamının sürekli baskısı altında, kendiliğinden biçimlenerek birer töre niteliği kazanmıştır. Kişi bunlara bir içgüdü eyleminde olduğu gibi uyarak davranır. Bireyin "ben"i ile bu tür ahlak ilkeleri arasında uyumsuzluk çıktığında gerginlik artar, kişi topluma karşı direnir. Bu ahlak türü baskı altına alıcıdır. Açık ahlak ise üstün insanlara özgü olan ve tarihte benzer az bulunan kişilerde ortaya çıkan bireysel ahlaktır. Bu ahlakın kaynağı baskı değil esindir, yaratıcı, ilerletici bir nitelik taşır. Onun açık oluşu bütün yaşamı kuşatması yüzündendir. Özgürlük duygusunun gelişmesinde etkili olan açık ahlakın belli bir nesnesi yoktur. Bergson ahlak sorununu incelediği yapıtında dine de geniş yer vermiş, onunla ilgili görüşlerini ayrıntılı olarak sergilemiştir. Ona göre dinin de ahlak gibi iki türü, iki ayrı kaynağı vardır. Din "durağan din", "devingen din" olmak üzere ikiye ayrılır. Durağan din, kişinin varlığını ilgilendiren, doğanın geliştirdiği bir korunma aracıdır. Kişiyi içinde yaşadığı topluma bağlayan, bireyle toplum arasında uyum ve birlik sağlayan bu tür dindir. Bu dinin başka bir kaynağı da ahlakın bir söylence niteliği kazandırdığı kişisel işlevlerdir. Devingen dinin kaynağı gizemciliktir. Bu nedenle yaşam atılımıyla yakın ilgisi vardır. Bergson çağdaş felsefeye getirdiği yeni sorunlarla, bu sorunlara aradığı çözümlerle ilgi çekmiş, özellikle felsefeye ruhbilim açısından bakanlar üzerinde etkili olmuştur.

• YAPITLARI (başlıca): *Matiere et Memoire*, 1896, ("Özdek ve Bellek"); *Le Rire*, 1900, (Gülme); *l'Evolution Creatrice*, 1907, (Yaratıcı Tekamül, 1947); *Leş deux Sources de la Morale et de la Religion*, 1923, (Ahlak ile Dinin İki Kaynağı, 1949), *Leş Donnees Immediates de la Conscience*, 1889, (Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri, 1950).

• KAYNAKLAR:

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi

I.M. Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, 1983; M. Sekip Tunç, *Bergson*, 1937.

Filozoflar Ansiklopedisi.Cemil Sena